

HIKOYADA DAVR VA INSON MUNOSABATLARI TASVIRI

Shukurova Bahor Boltayevna-Termiz davlat muhandislik va agrotexnologiyalar universiteti katta o'qituvchisi, Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

bahorshukurova1968@gmail.com

Annotatsiya. Adabiy-badiiy jarayon taraqqiyoti, soʻz sanʼatining yangi davrga qadam qoʻyishi hikoya strukturasi shakl va mazmun jihatdan muayyan oʻzgarishlar yuz berayotganini koʻrsatadi. Bunday hodisa, shu jumladan, oʻzbek nasrida namoyon boʻlmoqda. Bunday evrilishlar, nafaqat hikoya, shuningdek, yirik epik shakl sanalgan roman badiiy qurilmasida ham koʻrinyapti. Zamonaviy oʻzbek hikoyachiligining keyingi bosqichlari, xususan, milliy Mustaqillik yillarida badiiy matn hududida tasvir obyektivligiga eʼtiborning birmuncha oshganligini koʻrsa boʻladi. Bunday ijodiy-poetik yangilanish Shukur Xolmirzayev, Erkin Aʼzam, Nazar Eshonqulning hikoyachilik borasidagi izlanish va tajribalarida ham koʻrinadi. Maqolada ayrim hikoyalar tadqiqi orqali kichik epik janr namunalarida inson obrazidagi asosiy xususiyatlar – uning shaxsiyati, ichki dunyosi, ijtimoiy va shaxsiy hayotdagi faoliyati kabi koʻpgina omillar bilan bogʻliqligi haqida soʻz yuritiladi.

Kalit soʻzlar: hikoya strukturasi, tasvir obyektivligi, badiiy matn, Erkin Aʼzam, Nazar Eshonqul “Stupka”, “Aralashqoʻrgʻon”, “Maymun yetaklagan odam”.

Maʼlumki, soʻz sanʼatining barcha janrlarida inson hamisha markaziy oʻrinda turgan, hozir ham shunday tamoyil davom etmoqda. Badiiy adabiyotda, xususan, kichik epik janr namunalarida inson obrazidagi asosiy xususiyatlar – uning shaxsiyati, ichki dunyosi, ijtimoiy va shaxsiy hayotdagi faoliyati kabi koʻpgina omillar bilan bogʻliq. Zamonaviy oʻzbek hikoyachiligining keyingi bosqichlari, xususan, milliy Mustaqillik yillarida badiiy matn hududida tasvir obyektivligiga eʼtiborning birmuncha oshganligini koʻrsa boʻladi. Bunday ijodiy-poetik yangilanish Erkin Aʼzam, Nazar Eshonqulning hikoyachilik borasidagi izlanish va tajribalarida ham koʻrinadi.

Yozuvchi Erkin Aʼzamning “Stupka”, “Aralashqoʻrgʻon”, Nazar Eshonqulning “Maymun yetaklagan odam” kichik epik asarlaridagi inson tasvirida bunday yangicha harakat koʻzga tashlanadi. Bu oʻrinda koʻrilayotgan muammoni “Stupka” hikoyasi misolida koʻrib chiqishga harakat qilamiz.

Bu hikoyaning asosiy personaji – Marina ismli sovet davrida Voronejdan o‘zbek yurtiga “baynalminal” tilni o‘rgatish uchun muallim sifatida yuborilgan ayol. U Arslon degan “arslondek devqomat, ko‘kragi baland, errayim, chapani” yigitga turmushga chiqadi. Yigit aslida ammasining qiziga ko‘ngil qo‘ygan, amma nima uchundir unga bu qizni turmushga bermaydilar. Shu sabab keyin ham baxti chopmay, ancha vaqt bo‘ydoq yashab yuradi. Oxir-oqibat, o‘qituvchilik qilib yurgan va o‘ziga “royishroq” tuyulgan rus qizi (Marina)ga to‘ysiz uylanib, yashay boshlaydi. Hikoyada yozilganidek, “nomusga qolgan ota bir tovoq osh bilan ularni musulmonchasiga nikohlab qo‘yadi”¹. Bu sovet mafkurasi muttasil targ‘ib etib doimo rag‘batlanib turgan “millatlararo oila” edi. Bunday munosabat yoxud oila Oybekning “Qutlug‘ qon”, Sharof Rashidovning “Bo‘rondan kuchli”. Asqad Muxtorning “Po‘lat quyuvchi” poemasida tasvirlangan. Aslida bunday aloqa-bog‘lanishlar nafaqat siyosiy-mafkuraviy, shuningdek, axloqiy-ma‘naviy nuqtayi nazardan inkor etilmagan. Bag‘rikeng va olijanob xalqimiz o‘zga yurtlardan kelib, milliy xonadonlarga kelin bo‘lib tushgan o‘zga tilli xotin-qizlarni o‘z davrasiga qo‘shgan, ularga kamsitish va begonalik bilan qaralmagan. Bunday ayollarning ko‘pchiligi sharqona turmushga ko‘nikib, o‘zbeklashib ketishgan, ulardan iste‘dodli va millatimiz koriga yaraydigan azamat yigitlar, dilbar va sarishtali qizlar tug‘ilgan. Biroq, yuqorida bayon etilgan hollarga qaramay, soxta mafkura targ‘iboti va siyosiy maqsadlar asosida tashkillashtirilgan bunday nikohlar bevosita yoxud bilvosita shaxs fojialarini ham yuzaga keltirgan.

Erkin A‘zam hikoyasida mana shunday fojialardan quyidagilar tasvirlangan:

1. Milliy muhitdan uzilish fojiasi. Asar bosh qahramoni Marina bir guruh tengdoshlari qatorida davr siyosati targ‘ibi va da‘vati tufayli O‘zbekistonning chekka tumanlaridan biriga “baynalminal” tilni mahalliy aholi orasida yoyish maqsadida yuborilgan. Tabiiyki, u shu joyning shart-sharoitlari, imkoniyatlari doirasida yashay boshlaydi. O‘zbek yigitiga turmushga chiqadi, “sariq atlasdan ko‘ylog-u lozim kiyib, binoyidek yanga bo‘lib ketdi”². Bunday qaraganda, uni o‘z baxtini topdi, deb hisoblash mumkin. Maktabda muallima, qishloqdoshlar orasida hurmat-e‘tiborga ega. Ammo eri dunyodan o‘tib, nafaqaga chiqqach, o‘zini yolg‘iz-notavon seza boshlaydi. Ba‘zan tushlariga bolaligi, yoshligi o‘tgan vatanini, unda o‘tgan umri, yurtdoshlarini eslay

¹ Эркин Аъзам. Шовқин. Роман, қисса, ҳикоялар. – Тошкент: Ўзбекистон, 2011. – Б.262.

² Эркин Аъзам. Шовқин. Роман, қисса, ҳикоялар. – Тошкент: Ўзбекистон, 2011. – Б.262

ISSN (E): 2181-4570 ResearchBib Impact Factor: 6,4 / 2024 SJIF 2024 = 5.073/Volume-3, Issue-3

boshlaydi. Garchi yangi muhiti unga, u esa bu joylarga ko‘nikkan bo‘lsa-da, ona yurt sog‘inchi keksa ayolga azob berayotganini kitobxon sezib turadi. Asarda bu tuyg‘uning sabablari va boshqalar haqida muallif tomonidan hech gap aytilmagan. Shunga qaramay, badiiy matnning ruhi, badiiy konsepsiyasi ishoralari keksayayotgan ayol qalbida kuchli og‘riq bo‘lib tug‘yon urayotgani ayonlashadi. U dugonasi Lena bilan hasratlashayotganda bu haqda shunday deydi:

“Tug‘ilgan yurtini kim sog‘inmaydi. Lekin sog‘inganda, borganda nima? Chol-u kampir allaqachon oyoq uzatib bo‘lgan; birgina singlisi bor edi, Nastya. U ham eridan ajralib, chet ellik bittasiga ilashib ketgan. Portugaliyada yashaydi – yo‘q hisobi endi”.³ Bu mulohazalarda vatandan uzoqlikkina emas, vatansizlik fojiasi ham aks etadi. Qahramonning singlisi yurtini butunlay tark etib, Portugaliyada yashayotgan ekan, uni endi yo‘q deb hisoblasa bo‘ladi. Vatan inson tug‘ilib o‘sgan joygina emas, undagi qardoshlik rishtalari, yaqin odamlarning mustahkam ittifoqi demakdir. Shunday rishtalar va ittifoq bo‘lmas ekan, Vatan ham yo‘q. Marina fojiasining o‘nglanmasligi sababi shundaki, u endi o‘zi sog‘ingan Vatanga qaytib borishi keraksizligini ham tushunadi.

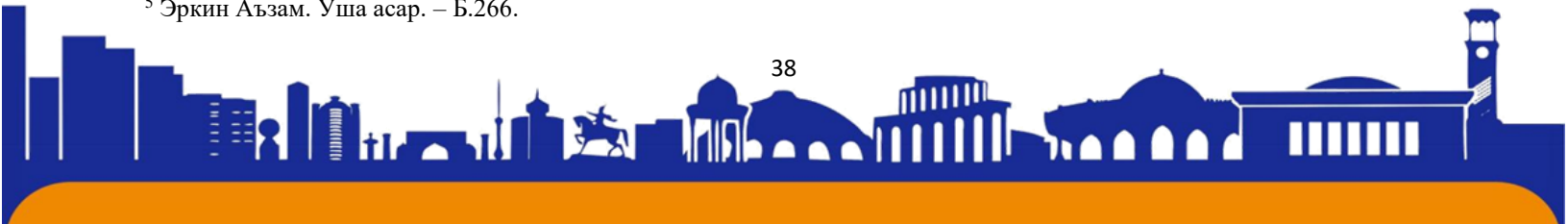
Hikoyada taqdiri Marinaga o‘xshash va yaqin bo‘lgan Lena degan rus ayoli voqea tizimida ishtirok qiladi. Uning dugonasidan farqli ravishshda eri hali tirik, ikki o‘g‘li va qizi bor, roviy qayd etganidek, “obod-orasta hovlisi, yashnab turgan bog‘i”⁴ bor. Shunga qaramay. bu ayol ham o‘zini “sho‘rpehana” deb hisoblaydi. “Men bechoraning boradigan manzilim ham yo‘q, sog‘inadigan kishim ham. Yetimxonada o‘sgan bir benavo bo‘lsam”⁵, - deydi u. Chindan ham Marinada boy berilgan bo‘lsa-da Vatan, vafot etib ketgan esa-da, sog‘inadigan ota-ona yodi bor. Lena esa na ota-onasi, na tug‘ilgan manzilini biladi. U ham o‘z milliy muhitidan uzilgan, bu yo‘qotishni hatto hozirgi oilasi ham to‘la-to‘kis bosa olmasligini yurak-yurakdan his qiladi. Vatan va ajdodsizlik uning fojiasidir.

2. Milliy muhitga bog‘liq ravishda ona tilining tabiiy muhitidan mosuvollik fojiasi. Hikoya qahramoni yoshlik chog‘idayoq milliy til muhitidan ajralgan bo‘lsa-da, dastlab bu yo‘qotish unga deyarli sezilmagan. Chunki sovet davrida rus tili davlat tili hisoblanar, radio, televideniya aksar eshittirish, ko‘rsatuvlar shu tilda berilardi. Buning ustiga, Marina maktabda o‘z ona tili va adabiyotidan dars bergan, bu esa ona lisoni bilan

³ Эркин Аъзам. Шовкин. Роман, қисса, ҳикоялар. – Тошкент: Ўзбекистон, 2011. – Б.266.

⁴ Эркин Аъзам. Ўша асар. – Б.265.

⁵ Эркин Аъзам. Ўша асар. – Б.266.

aloqasini saqlab turishga imkon beradi. Ammo zamon kelib, zulm saltanati sanalgan ittifoq parchalanadi. Marinaning yoshi o'tib, nafaqaga chiqadi. Oldingi yillarda yoshlik havaslari, yonida madadkor erining borligi tufayli ona til muhitidan uzoqdaligi bilinmagan. Hayot tajribasidan ma'lumki, inson keksalik mavsumiga qadam qo'ydimi, bolalik, u bilan bog'liq makon-manzillar, yaqin qarindoshlar yodga tushaveradi, armonlar yangilanadi. Ayniqsa, ona tildan ayrilish armoni yurakka cheksiz azob-og'riq beradi. Hikoya badiiy konsepsiyasida ona tilidan uzoqlashish qahramon hayoti va taqdiridagi ustuvor fojiaadir, degan nuqtayi nazar markazga qo'yilgan. Hikoyada bejiz "Stupka" deb sarhavha qo'yilmagan. Bu lug'aviy birlik rus tiliga mansub bo'lib, tilimizga kirib kelmagan, shu boisdan uni milliy tilimizda qo'llash "varvarizm" hisoblanadi.

Varvarizm o'zga tildan olinadi, u til sofligini buzadigan so'z yoki nutq qurilmasi bo'lib, o'zlashgan leksikaning eng kam qo'llanadigan turiga mansub. Transliterationsion tarzda yoki hatto o'zga yozuvda qo'llanishi mumkin. Odatda "mahalliy kolorit" yoki "moda ehtiyoji"ni hisobga olib, uslubiy maqsadda istifoda etiladi.⁶

Bu ta'rifda varvarizmning til musaffoligiga putur yetkazadigan birlik ekanligi, badiiy nutqda juda oz, shunda ham uslubiy maqsadda ishlatilishi to'g'ri ko'rsatilgan. Biroq Erkin A'zamning biz tadqiq etayotgan asarida bu so'z "mahalliy kolorit"ni ham, "moda ehtiyoji"ni ham aks ettirmaydi. U muallif tomonidan butunlay boshqa maqsadda qo'llanilgan. Bu boshqa til zahirasida lisoniy birlik badiiy matndagi yetakchi fikrni yuzaga chiqarish, ya'ni qahramon taqdiridagi fojiaiviylikni aks ettirish niyatida hikoya tarkibiga kiritilgan.

"Stupka" so'zi aslida "stupa"ning kichraytirish ma'nosidagi shakli bo'lib, rus tilining to'rt jildli izohli lug'atida shunday sharhlangan: "Metallicheskiy ili tyajyoliy derevyanniy sosud, v kotorom tolkut chto-libo pestom" (metall yoxud og'ir yog'och idish bo'lib, unda nima (ko'pincha don)dir so'yilcha yordamida yanchiladi).⁷

O'zbek tiliga **stupa** o'g'ir, **stupka** esa o'g'ircha tarzida tarjima etiladi.

Bu o'rinda milliy adibimiz tilimizga o'zlashmagan so'zni nega o'z asari matnida qo'lladi, hatto uni sarlavhaga ham olib chiqdi degan savol tug'ilishi tabiiy. Gap shundaki, hikoyada aynan ayollar nutqida nisbatan faol ishlatiladigan bu lug'aviy birlik milliy tildan uzoqlik fojiasini ko'rsatishda alohida ahamiyat kasb etgan.

⁶ <https://ru.wikipedia.org/wiki>.

⁷ Словарь русского языка в четырёх томах. Том IV. - Москва: Русский язык, 1988. - С.295.

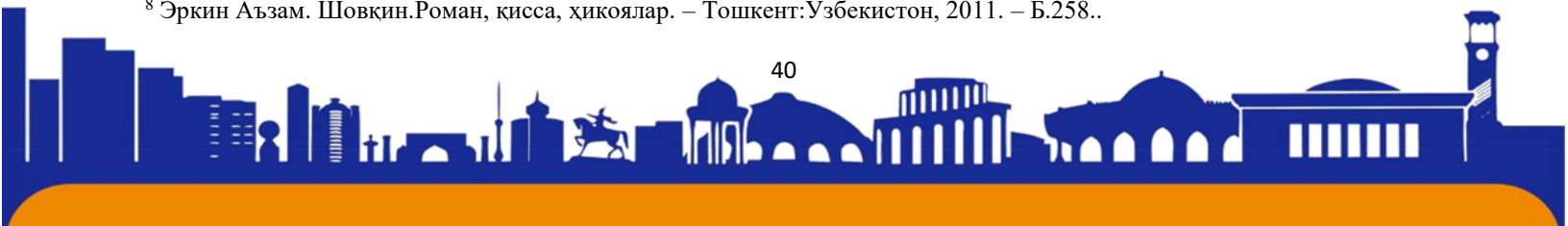

Hikoyada bayon qilinishicha, nafaqaga chiqib ko‘pchilikdan, mehnat jamoatsidan ma‘lum darajada uzilgan, eri vafoti tufayli yolg‘izlangan ayol uchun har oyda bir marta ancha olisda yashaydigan dugonasi va millatdoshi Lena xonadoniga mehmonga borish tasalli, hordiq bo‘lib qolgan. Asar muqaddimasi mana shu harakat va unga xos kayfiyat bilan boshlangan: “Arslon akamiz dunyodan o‘tgandan so‘ng Marina yangamiz mana shu kunni intiqib kutadigan bo‘lib qolgan. Ilgari onda-sondagina borardi, endi har oy qatnamasa, ko‘ngli joyiga tushmaydi. Taraddudni uch-to‘rt kun oldin boshlaydi. Markazga chiqib, sovg‘a-salom oladi”.⁸ Mana shunday harakat-urinishlar ayol uchun dugonasinikiga mehmonga borish katta ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatyapti. Shunga qaramay, oxirgi mehmondorchilik hali yarim bo‘lmay turib, Marina yanganing birdan kayfiyati buzilib ketish harakatiga tushadi. Bunga sabab: mezbon kofe donini yanchish uchun hovonchani qidirishga tushadi. Ularning suhbatini rus tilida kechayotgan bo‘lsa-da, Lena axtargan narsasi nomini ancha eslolmay, oxiri uni o‘zbekchasini eslaydi. Ruschasi ikkalasining ham yodiga tushmaydi. Mezbon xotin oddiy tikuvchi, lekin Marina filolog o‘qituvchi, rus tilidan ko‘p yillar bolalarga dars bergan. Shu boisdan ona tilini ma‘lum darajada unutish fojiasini Lenaga qaraganda juda og‘ir qabul qiladi. Shu boisdan bu xonadonni tark etib, shosha-pisha orqaga qaytadi. Bunday tasvir asar drammatizmini kuchaytirish bilan birga, uning badiiy konsepsiyasini ravshanroq anglash imkonini beradi.

Milliy yozuvchi tomonidan yaratilgan har qanday badiiy barkamol ijod namunasi uning xalqi, milliy kitobxonlari ma‘rifati, ma‘naviyati zarurati, ehtiyojidan kelib chiqib yoziladi. Hozirgi davrning shart-sharoiti, migratsiya taraqqiyotiga bog‘liq holda yuzlab millatdoshlarimiz dunyoning turli burchaklariga ishlash uchun ketyaptilar, ulardan bir qismi o‘sha joylarda doimiy yashab qolyapti. Ularni kelajakda qanday taqdir kutishini biz tadqiq qilayotgan asar badiiy manzara va inson qismati ifodasi orqali ko‘rsatishi bilan ahamiyatli, deb o‘ylaymiz.

3. Befarzandlik va uning omili bilan bog‘liq fojaviylik. Bu zamonaviy o‘zbek adabiyotida ancha ommalashgan mavzu bo‘lib, bu o‘rinda jadid ma‘rifatparvari Mirmuhsin Shermuhammedovning “Befarzand Ochildiboy” qissasi, taniqli adib Shuhratning “Oltin zanglamas” romanini eslash mumkin. Oilada farzand tug‘ilmasligi butun insoniyatga xos fojia, lekin o‘zbek xalqi azaldan bolaparvar bo‘lganidan, bu mentalitetda mazkur fojia ko‘lamliroq va chuqurroq his etiladi. O‘zbek milliy muhiti

⁸ Эркин Аъзам. Шовкин. Роман, қисса, ҳикоялар. – Тошкент: Ўзбекистон, 2011. – Б.258..

tarkibida yashayotgan Marina bu fojiani mazkur ko‘lam va teranlikda qabul qiladi. Shu bilan birga, mana shunday alamli taqdir hayotidagi boshqa fojialar bilan qo‘shilib, uning ruhiy dunyosida og‘ir asoratlarni hosil etadi.

Arslon aka va Marina yangi oilasidagi mazkur fojia asosida boshqa bir badbaxtlik mavjud ekani syujet rivoji jarayonida oydinlashadi: “barchasi ayon bo‘ldi: akamizning sarishtasi asli huv yoshligida, koinotga uchiladigan joylarda xizmat qilib yurganida buzilgan ekan”.⁹ Roviy tomonidan xabar tariqasida aytib o‘tilgan muxtasar sintaktik birlikda yer yuzida o‘z naslini qoldirishdan mosuvo qilingan erkak va uning bunday ayanchli umriga esh bo‘lgan ayol fojiasi nihoyatda ta’sirli ko‘rsatilgan. Bu esa yozuvchining badiiy mahoratda ancha baland darajani egallaganligidan dalolatdir.

Yuqorida ko‘rib chiqilgan fojialar majmuasi mualliflar tomonidan obyektiv tasvir mezon va me‘yorlari asosida badiiy ifoda etilganki, bu yangi davr o‘zbek hikoyachiligida sifat evrilishlari va badiiy tafakkur yangilanishlari bilan uzviy bog‘liq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Д.Қуроноф, З.Мамажоноф, М.Шералиева. Адабиётшунослик луғати. – Тошкент: «Акадегпашг», 2010. – Б. 256
2. Эркин Аъзам. Байрамдан бошқа кунлар. Қисса ва ҳикоялар. – Тошкент: Гафур Ғулом номидаги . Адабиёт ва санъат нашриёти ,1988 . – Б.241.
3. Эркин Аъзам. Шовқин.Роман, қисса, ҳикоялар. – Тошкент:Ўзбекистон, 2011. – Б.262
4. <https://ru.wikipedia.org/wiki>.
5. Назар Эшонқул. Ялпиз ҳиди. – Тошкент: Шарқ, 2008. – Б. 352
6. В. Shukurova. Никоя бadiiyati . Monografiya . Termiz-2024-у.
7. В. Shukurova. Zamonaviy o‘zbek hikoyachiligi poetikasi. Monografiya.Republic of Moldova, Europe ISBN: 978-620-6-17374-8, 2023-у iyun
8. Жўрақулов У. Назарий поэтика масалалари: Муаллиф. Жанр. Хронотоп. Илмий-назарий тадқиқотлар, адабий-танқидий мақолалар. – Тошкент: Гафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2015. –Б. 356.
9. Ulug‘ov А. Adabiyotshunoslik nazariyasi.Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2017. –В.308.
- 10.<https://ziyouz.uz/ozbek-nasri/erkin-azam/erkin-azam-aralashqorgon-hikoya>.

⁹ Эркин Аъзам. Шовқин.Роман, қисса, ҳикоялар. – Тошкент:Ўзбекистон, 2011.. – Б.263..

